

نقش طرح کالبدی-فضایی محله‌های شهری در ارتقاء سرمایه اجتماعی

(مقایسه محله سنتی مسگرها و محله نوساز گلشهر زنجان)

محمد باقری^۱

اکرم عمویی^۲

چکیده

مفهوم سرمایه اجتماعی محله، روابط اجتماعی را در راستای افزایش سلامت روانی، تقویت همبستگی ساکنان، کاهش معضلات اجتماعی و توسعه سکونتگاه به کار می‌گیرد؛ اما از شاخص‌های سرمایه اجتماعی، تاثیر طرح کالبدی-فضایی محله‌های شهری کمتر واکاوی شده است. بر اساس فرضیه تحقیق، بین طرح کالبدی-فضایی محله‌های شهری و میزان سرمایه اجتماعی محلات ارتباط معناداری وجود دارد. در بخش نظری تحقیق، روش تحلیل محتوای متون و در بخش عملی، روش تحلیلی-توصیفی برای تبیین و آزمون فرضیه به کار گرفته شد. ابتدا سرمایه اجتماعی در دو محله شهر زنجان در هفت شاخص (اعتماد، مشارکت، انسجام، عضویت در گروه، آگاهی، امنیت و حس تعلق) تبیین شده و شاخص‌های کالبدی-فضایی (شبکه دسترسی، تنوع و اختلاط کاربری، محور پیاده مجهر، مرکز محله فعال، فضای باز و سبز محلی) با بررسی میدانی و اسنادی شناسایی شدند. برای تحلیل سرمایه اجتماعی، ۷ شاخص اصلی با ۳۶ شاخص فرعی، به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی و مشارکت ۳۰۵ نفر از ساکنان محله سنتی مسگرها و محله نوساز گلشهر، با مدل آماری وزن دهی شد و تاثیر شاخص‌ها در محلات سنجیده گردید. نتایج نشان می‌دهند که میزان شاخص امنیت و آگاهی عمومی در دو محله نزدیک به هم است اما در شاخص اعتماد، مشارکت، انسجام، عضویت در گروه و حس تعلق به محله، محله سنتی مسگرها بالاتر است. بر این اساس ارتباط فضاهای جمعی، ارتباطات همسایگی، تقویت مراکز اجتماعی محله، تنوع و اختلاط کاربری خدماتی-عملکردی، پیوستگی و تجهیز شبکه معابر پیاده و طراحی فراگیر، می‌تواند شکل‌گیری و ارتقاء سرمایه اجتماعی را تسهیل کند. علی‌رغم بالاتر بودن سرمایه اجتماعی در محله مسگرها، ارتقا کیفیت کالبدی-فضایی محله برای حفظ سرمایه اجتماعی ضروری است و محله نوساز گلشهر نیز نیازمند تکمیل طرح فضایی-کالبدی، تجهیز امکانات و خدمات اجتماعی است. طرح کالبدی-فضایی با واسطه نقش آفرینی سازمان‌های اجتماعی-محلی به طور غیرمستقیم قادر به خلق صمیمیت و اعتماد همسایگان است و با تمهیداتی چون ایجاد فضاهای جامعه‌پذیر و دوستدار رخدادهای جمعی در این فرایند مشارکت می‌کند.

واژگان کلیدی:

سرمایه اجتماعی، محله سنتی، محله نوساز، طرح کالبدی-فضایی

۱. استادیار گروه معماری دانشگاه زنجان، ایران، (نویسنده مسئول) mbagheri@znu.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری، دانشگاه زنجان. amouei.akram@gmail.com

مقدمه

در چند دهه اخیر، در کنار سرمایه مالی، اقتصادی و انسانی مفهوم جدیدی مطرح شده که به سرمایه اجتماعی موسوم است. در حالی که با گسترش شهرها و افزایش محله‌های نوساز و انزوای افراد، جوامع شهری با کاهش اعتماد، مشارکت و انسجام اجتماعی مواجه شده‌اند، عضویت در شبکه‌های جمعی و ارزش‌های مشترک، به عنوان هسته مرکزی مفهوم سرمایه اجتماعی در پی بازگشت دوباره ارزش‌های فوق و احساس تعلق به مکان و ارتباط با جامعه است. با حفظ و تداوم این سرمایه، مردم با یکدیگر کار کرده و به اهدافی دست می‌یابند که به تنهایی دسترس پذیر نیست. هر چه مردم بیشتر یکدیگر را بشناسند و بینش و نگاه مشترکی داشته باشند، سرمایه اجتماعی بیشتری کسب خواهد شد (فیلد، ۱۳۸۵). علیرغم تحقیقات گسترده، تأثیر طرح کالبدی-فضایی محلات در سرمایه اجتماعی کمتر واکاوی شده است؛ در حالی که محله‌های شهری از دیرباز عرصه کالبدی-اجتماعی بوده و نقش اساسی در حیات اجتماعی شهرها داشته‌اند. محله‌های شهری منسجم به مرور زمان شکل گرفته و شهرها را توسعه داده‌اند. در حالی که هر یک از محله‌های سنتی تأسیسات و تجهیزات اولیه مورد نیاز اعم از بازارچه، آب انبار، مسجد و گرمابه را داشتند؛ در نظام محله، انواع ساختارهای اجتماعی و فرهنگی خودجوش شکل می‌گرفت و فعالیت مذهبی، برقراری امنیت، آموزش و سایر فعالیت‌های عمومی را هدایت می‌کرد (رهنمایی و همکاران، ۱۳۸۶). ساختار محله‌های شهری، در چند دهه اخیر تغییر یافته و به تدریج هویت و ساختار اجتماعی آنها، اعتماد، مشارکت و انسجام اجتماعی ساکنین تضعیف شده و "فردگرایی" گسترش یافته است. این تحقیق تلاش دارد نسبت سرمایه اجتماعی را با طرح

کالبدی محلات سنتی و نوگرا واکاوی کند و نقش موثر طرح کالبدی-فضایی محله را در شکل‌دهی شبکه‌های اجتماعی محلی به عنوان مجموعه‌ای از روابط و هنجارها که باعث انسجام جامعه محلی می‌شوند، بازشناسی نماید.

سوالات، فرضیه و روش تحقیق

سوال بنیادین تحقیق آن است که سرمایه اجتماعی به تبع تغییرات شیوه زندگی و محیط سکونت چگونه تغییر می‌کند؟ گسست طرح کالبدی-فضایی محله‌های سنتی و از بین رفتن هویت محله‌ای، چه تأثیری در سرمایه اجتماعی محلی دارد؟ طرح کالبدی-فضایی محله‌های جدید چه قابلیت‌هایی برای توسعه و تعمیق سرمایه اجتماعی دارد و چه عواملی در طرح کالبدی-فضایی محله می‌تواند بر شکل‌گیری اعتماد، مشارکت و انسجام اجتماعی ساکنان تأثیر گذارد؟ بر اساس فرضیه تحقیق، بین طرح کالبدی-فضایی محله‌های شهری و میزان سرمایه اجتماعی محلات ارتباط وجود دارد و می‌توان از طرح کالبدی-فضایی برای ارتقاء سرمایه اجتماعی محله بهره برد. در بخش نظری تحقیق، روش تحلیل محتوای متون و در بخش عملی، مطالعه میدانی به روش تحلیلی-توصیفی و بررسی تطبیقی به کار گرفته شد. برای تبیین فرضیه، ابتدا شاخص‌های سرمایه اجتماعی در محله‌های شهری بررسی و شناسایی شد. با شناسایی مهمترین ویژگی‌های طرح کالبدی-فضایی در دو محله مسگرها (سنتی) و محله گلشهر (نوساز) شهر زنجان، برای تحلیل میزان سرمایه اجتماعی محله، ۷ شاخص کلی و ۳۶ شاخص فرعی سرمایه اجتماعی از طریق مدل آماری وزن دهی شده و تأثیر شاخص‌ها در محلات تحلیل شده و نتایج استخراج شد.

مفهوم و شاخص‌های سرمایه اجتماعی

سرمایه و اعتماد اجتماعی را به پول تشبیه می‌کند: همانطور که پول کارایی بیشتری نسبت به معامله یا پای دارد و حجم مبادلات را افزایش می‌دهد اعتماد، تعاملات اجتماعی متقابل را در جامعه به جریان می‌اندازد و مشارکت را رایج می‌کند (فیروزآبادی، ۱۳۸۴). به نظر وی اگر مردم به صورت تیمی بولینگ بازی کنند، لذت بیشتری می‌برند و راجع به مسائل اجتماعی، همسایگی و محلی گفتگو می‌کنند. به نظر پاتنم سرمایه اجتماعی از ویژگی یک سازمان اجتماعی همچون هنجارها، شبکه اجتماعی و اعتماد برخوردار است و هماهنگی و همکاری را برای رسیدن به سود متقابل و مشترک آسان می‌سازد (پاتنم، رابرت، ۱۳۸۰). وی "صمیمیت و اعتماد" را دو شاخص اصلی سرمایه اجتماعی بیان کرده و معتقد است جریان سرمایه اجتماعی از مقیاس تعاملات بین فردی به فعالیت‌ها و سازمان‌های غیر رسمی گسترده می‌شود و به تاثیر در دولت و سازمان ملی و فراملی منجر می‌شود (نمودار ۱).

واژه سرمایه اجتماعی برای اولین بار در سال ۱۹۱۶ در مقاله لیدا جی هاینفان از دانشگاه ویرجینیای غربی مطرح شد (صادقی‌شاهدانی و مقصودی، ۱۳۸۹). در دهه‌ی ۱۹۶۰ جین جیکوبز این مفهوم را بسط داد و برای تاکید بر ارزش‌های جمعی در همبستگی غیر رسمی همسایگی در مادرشهرهای جدید امریکایی به کار برد (زند رضوی و همکاران، ۱۳۸۸). رابرت پاتنم، دانشمند علوم سیاسی آمریکایی، مفهوم سرمایه اجتماعی را از قلمرو انتزاعی نظریه اجتماعی و اقتصادی به سطح جامعه منتقل کرد (جان فیلد، ۱۳۸۵). وی در کتاب بولینگ یک نفره، با یادآوری خطر فردگرایی و کاهش سرمایه اجتماعی در امریکا می‌نویسد: یک مرد سیاه پوست ۵۰ ساله در ایالت میسیگان که در لیست انتظار دریافت کلیه است از جوان ۳۳ ساله سفید پوست امریکایی - که مثل خود بیمار، سابقه عضویت در باشگاه بولینگ محله را دارد - کلیه اهدایی دریافت کرد. پاتنم با تکیه بر واقعه فوق،

نمودار (۱): سلسله مراتب سرمایه اجتماعی، بولینگ یک نفره، رابرت پاتنم

می‌شوند (فرانسیس فوکویاما، ۱۳۸۹). تاکید روانشناسی گشتالت بر هم افزایی اجزا در شکل‌دهی کلیت در ارتباطات اجتماعی نیز حاکم است و ترکیب افراد جامعه با اتحاد اراده‌ها و تشریک مساعی، اهداف را قابل دسترس می‌سازد. برخی اندیشمندان اسلامی نیز، جامعه را یک ترکیب حقیقی ویژه و اصیل دانسته‌اند که در آن هویت جمعی بر هویت فردی افراد غالب است. با

فوکویاما، ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر گروه را در سرمایه اجتماعی موثر دانسته است: "سرمایه اجتماعی مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی است که اعضای گروهی که همکاری و تعاون بینشان مجاز است، در آن سهم هستند." از نظر وی، هنجارهای منتهی به همکاری و اموری مانند درستکاری، وفا به عهد و قابلیت اعتماد به سرمایه اجتماعی منجر

هنجارهای اجتماعی و عمل‌گرایی بیان کرده‌اند (نمودار ۲).

الف) اعتماد: اعتماد، اساس سرمایه اجتماعی و لازمه پیوند و ایجاد تعاون و همیاری محلی و حلال مشکلات است. اعتماد موجب تسهیل همکاری محله می‌شود و هرچه سطح آن بالاتر باشد، احتمال همکاری بیشتر است. از نظر پاتنم، هرچه تعامل افراد بیشتر باشد، اطلاعات متقابل بیشتری حاصل شده و انگیزه اعتماد بیشتر می‌شود. اعتماد در سطح خرد شامل خانواده و دوستان و همسایگان، در سطح میانی ساکنین محله و در سطح کلان اعتماد به کل افراد است.

ب) مشارکت: حضور در فعالیت جمعی و مشارکت و فعالیت داوطلبانه سبب ارتقای سرمایه اجتماعی است و شرکت در انجمن محلی، گروه‌ها و فعالیت‌های محلی، شاخص سنجش سرمایه اجتماعی است.

ج) انسجام: انسجام بر پیوند عاطفی و ارتباطی دوستان و همسایگان و رفت و آمد با همسایه‌ها، اقوام و خویشاوندان دلالت دارد.

د) عضویت در گروه‌ها: پاتنم معتقد است، وجود شبکه و گروه و عضویت در آن، شرط لازم سرمایه اجتماعی است. هرچه شبکه‌ها و گروه‌ها (ورزشی، تفریحی، هنری و انجمن‌های محلی اولیاء، خیریه، تعاونی و مانند آن) در محله بیشتر باشد، احتمال همکاری در جهت منافع متقابل بیشتر است.

ه) آگاهی: دانایی و اطلاعات در سطح و عمق تحولات اجتماعی نقش آفرین است و از عوامل دستیابی به سرمایه اجتماعی است. آگاهی در سطح خرد شامل شناخت محله و ساکنین و در سطح کلان شامل مسائل اجتماعی محله است.

تلخیص برخی تعاریف، ۸ شاخص سرمایه اجتماعی عبارتند از: "مشارکت در اجتماع محلی، کنش‌گرایی در موقعیت اجتماعی، احساس اعتماد و امنیت، پیوند همسایگی، پیوند دوستی و خانوادگی، پذیرش تفاوت‌ها، بها دادن به زندگی و پیوند کاری" (توکلی، تاجبخش، ۱۳۸۷). همچنین انصاری ارجمند، حسینی و کاویان‌پور (۱۳۹۵) پنج عنصر مشارکت، شبکه ارتباطی، اعتماد، انسجام و امنیت را شاخص‌های سرمایه اجتماعی معرفی کرده‌اند.

سرمایه اجتماعی در محله‌های شهری

هر محله اجتماعی کوچک و برخوردار از روابط جمعی است که در گذشته، اولین مکان ارتباط افراد با خارج از چهاردیواری خانه بوده و امکان ایجاد روابط متعامل و مطلوب افراد را ایجاد می‌کرد. محله‌ها، برای برقراری ارتباط نزدیک، تقویت همبستگی و هم‌پیوندی و کاهش تضادهای اجتماعی جایگاه مطلوبی داشته و دارند (خاکساری، علی و همکاران، ۱۳۸۵). امروزه با رشد و گسترش سیستم ارتباطی و تغییر ساختار کالبدی-فضایی محله‌های شهری، ارتباطات مجازی و سطح تکنولوژی افزایش یافته و همبستگی محله‌ای و روابط اجتماعی کاهش یافته است. پژوهش خدارحم بری و حیدری (۱۳۹۵)، مولفه‌های سنجش سرمایه اجتماعی در محله را شامل اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی عمومی، همیاری اجتماعی و رفاه اجتماعی مطرح کرده‌اند. آهار و همکاران (۱۳۹۴)، امنیت محیطی و اجتماعی، مشارکت اجتماعی، عضویت در گروه‌ها و تعامل اجتماعی را شاخص ارزیابی سنجش سرمایه اجتماعی در محله قرار داده‌اند. ذکایی و روشن فکر (۱۳۸۵) نیز مولفه‌های سرمایه اجتماعی-محلی را شامل مشارکت در شبکه‌ها، بده و بستان، اعتماد،

عزت نفس افراد موثر است و خانواده، مدرسه و گروه (مذهبی، ورزشی و فرهنگی) عامل رشد افراد و احساس هویت و ارزشمندی است. گروهی که اعضایش فرد را دوست دارند و برایش ارزش قائل هستند پیوستگی جمعی ایجاد می‌کند. حس تعلق به محله و ساکنین، منوط به تصویر ذهنی خوب از محله و ساکنین و خاطره انگیز بودن است و تعصب و جانب داری محلی را بیشتر می‌کند.

(و) امنیت: سرمایه اجتماعی افراد و گروه‌ها را در دستیابی به امنیت عمومی و احساس آن یاری می‌کند. احساس امنیت، چند بعدی است و در ارتباط با شرایط اجتماعی و افراد ظهور می‌یابد. جرم و جنایت ارتباط مستقیم با سرمایه اجتماعی دارد و شناخت بیشتر ساکنین، جرم و جنایت محلی، بزهکاری و ناهنجاری را کاهش می‌دهد.

(ی) احساس تعلق: احساس تعلق و پیوند عاطفی با دیگران، نیازی انسانی است. حس تعلق به گروه، بر

نمودار (۲): شاخص‌ها و مولفه‌های سرمایه اجتماعی

اجتماعی فشرده در محدوده حومه‌های قدیمی و مختلط امریکایی، صورتی از سرمایه اجتماعی شکل داده که مسئولیت‌پذیری ساکنان درباره حفظ نظافت خیابان، کاهش جرم و جنایت و بهبود کیفیت زندگی را بیشتر می‌کند (پیران، ۱۳۹۲). برخی معماران بر تعیین کنندگی معماری و محیط در تحولات اجتماعی شهر تاکید کرده‌اند؛ اما به تدریج دیدگاه امکان دهنده‌گی و احتمال دهنده‌گی معماری و محیط در رفتارهای اجتماعی جایگزین شده و امروز نقش طرح کالبدی-فضایی بر رفتار افراد از منظر قابلیت‌های محیطی امکان دهنده و احتمال دهنده مورد توجه است. بنا بر این طرح کالبدی-

سرمایه اجتماعی و طرح کالبدی - فضایی شهر و محله

جین جیکوبز، کوین لینچ، کلیر کوپر مارکوس و یان گل در زمینه کیفیت قلمروهای عمومی شهر پژوهش‌های روشمندی انجام داده و بر نقش مهم شکل شهر و محله در تعاملات اجتماعی شهروندان تاکید کرده‌اند. جین جیکوبز به صورت مشخص از سرمایه اجتماعی در چهار چوب همسایگی و محله یاد کرده و از آن به عنوان شبکه پیچیده روابط اجتماعی یاد کرده که در طول زمان ایجاد می‌شود و حس مسئولیت شهروندی را پرورش می‌دهد. به نظر وی، شبکه‌های

فضایی محله می‌تواند به عنوان متغیری مداخله‌گر و تسهیل‌کننده، در فرایند دست‌یابی به برخی اهداف اجتماعی و خلق سرمایه اجتماعی که یک برون‌داد اجتماعی-انسانی است مشارکت کند. محله پیش و بیش از آنکه یک کالبد و توده ساختمانی باشد یک سازمان فضایی-اجتماعی-زیستی است و می‌تواند با تشکیل و تداوم یک جامعه محلی و سکونتگاه با کیفیت، رکن اساسی سرمایه اجتماعی یعنی صمیمیت و اعتماد جمعی همسایگان را تسهیل کند.

نمونه‌هایی از برنامه و اقدام مسئولان جوامع محلی به ویژه در جوامع توسعه یافته برای حفظ و ارتقاء سرمایه اجتماعی در قالب کار گروه‌های محلی در فضاهای مجازی قابل دسترس است. در این برنامه‌ها تلاش می‌شود اهداف تامین و حفاظت از سرمایه اجتماعی محلی به کمک مولفه‌های فضایی-کالبدی مانند ارتباط پذیری و شبکه‌سازی، هویت محلی، ایمنی محیطی و تنوع فعالیتی دنبال شده و نتایجی چون کاهش جرم و ناامنی، سلامتی جسمی و روانی، ارتقا حکمرانی محلی، ارتقا تحصیل و آموزش، ارتقا رفاه اجتماعی کودکان و توسعه فرصت‌های شغلی عملیاتی شود. به عبارت دیگر تحت عنوان ارتقا سرمایه اجتماعی، تلاش بر اجرای وظایف و بخشی از ماموریت‌های عمومی دولت در مقیاس محلی و به کمک خود شهروندان ساکن محله است (Impact of urban design and social capital, 2010).

یکی از شواهد نوین در ارتباط با تعاملات اجتماعی-محلی، جنبش نوشهرگرایی^۱ است. بر اساس یافته نوشهرگرایان، محلاتی که پیاده‌مدار، ایمن و سازگار با گروه‌های خاص مانند کودکان و کهنسالان طراحی می‌شوند، ارتباطات تصادفی مثبت را در سطح معابر تقویت می‌کنند (Dutton, 2001). سرمایه اجتماعی در

جوامع محلی به طرق و میزان مختلف وجود دارد اما بر اساس یافته‌های تجربی، طرح کالبدی می‌تواند این سرمایه را تقویت نماید. تنوع و اختلاط فعالیت قابل انجام در فضاهای باز و سبز از مولفه‌های موثر در سرمایه اجتماعی است که در برخی یافته‌ها مشاهده شده است؛ شواهد نشان داده‌اند همراهی کودکان توسط والدین در فضاهای سبز محلی به ارتباطات اجتماعی مثبت والدین کمک می‌کند (Baum and Palmer, 2002). لیدن در تحقیقی به بررسی ارتباط سرمایه اجتماعی و محیط مصنوع پرداخته و مشخص کرد که ساکنان محلات پیاده‌مدار در شاخص‌های سرمایه اجتماعی امتیاز بالاتری را نسبت به محلات اتومبیل‌مدار دارند (Leyden, 2003). اختلاط کاربری یکی دیگر از مولفه‌های کالبدی-فضایی در سرمایه اجتماعی است. منظور از اختلاط کاربری، شکلی از طراحی و ساخت محله است که یک یا چند بلوک سکونتی، در ارتباط با تعداد متنوعی از کاربری‌ها به صورت منسجم ساخته شوند. بر اساس گزارش نوزایی شهری (Urban Task Force, 1999)، تلاش می‌شود تعداد افرادی که در یک فاصله قابل پیاده روی از محور اختلاط کاربری کار و زندگی می‌کند حد اکثر شود. هر چند تراکم انسانی ممکن است فشار روانی در ساکنان ایجاد کند، تعاملات اجتماعی و سرمایه اجتماعی محلی را تقویت می‌کند (Kang, 2006). در معیارها، راه‌حل‌ها نتایج الگوهای نوین محله نیز توجه به رهیافت‌های سرمایه اجتماعی دیده می‌شود. تلاش مجموعه‌های برنامه‌ریزی شده^۲ (تاکید بر ایجاد فضای سبز عمومی در مجموعه‌های متراکم مسکونی و توجه به زندگی در اجتماع محلی و خصوصی سازی بخشی از عرصه‌های عمومی) و محله‌های سنتی جدید^۳ (تاکید بر پیاده محوری، توجه به زندگی در اجتماع محلی،

1. New urbanism
2. PUD
3. TND

اقتصادی-اجتماعی ساکن شده و به تدریج بخشی از روابط اجتماعی و متمرکز خود را بر آن اساس ایجاد و حفظ کرده و توسعه می‌دهند. در این ارتباط فعالیت‌های مشترک روزانه و علایق مشترک نقش مهمی دارد. اگر چه اعتماد اولیه برای تعاملات محلی کفایت می‌کند اما تعاملات مثبت محلی به طور متقابل، اعتماد محلی را تقویت می‌کند (Su Ying Lim, 2017).

طرح یافته‌های پژوهش میدانی: به منظور تبیین نقش طرح کالبدی-فضایی محله‌های سنتی و جدید در فرایند سرمایه اجتماعی، دو محله سنتی و نوساز در بخش مرکزی و سمت توسعه جدید شهر زنجان برای مطالعه انتخاب شد. مطابق نقشه کاربری اراضی شهر، محله سنتی مسگرها در بافت تاریخی مرکزی (حد فاصل خیابان سعدی جنوبی، بازار، خیام و امام واقع است و محله نوساز گلشهر در بافت جدید حاشیه شمال شرقی (حدفاصل کمربندی شمالی ۲۲ بهمن، محله نوساز پونک و محله نوساز اندیشه) واقع است.

محله سنتی مسگرها: از نظر ساختاری جزء محلات دوره‌ی قاجاریه است؛ محلاتی با شبکه معابر ارگانیک که به صورت تدریجی شکل گرفته و برای اداره امور داخلی و تامین نیازهای عمومی ساکنین دارای نظامی مستقل بوده و به عنوان یک بافت اجتماعی از هم بستگی و انسجام بالایی برخوردار بوده‌اند (ثبوتی، ۱۳۷۰؛ پیربابایی و همکاران، ۱۳۹۷). محله برخوردار از کلیه مشخصات محلات سنتی ایرانی مانند مسجد، آب انبار، مرکز محله، بازارچه، ساباط، کاروانسرا و خانه‌های اصیل حیاطدار رو به جنوب و کوچه پس کوچه‌های آجری و کاه‌گلی که علی‌رغم نوسازی ابنیه، نظام محله‌ای و ساختار شهری بکر و دست نخورده دارد. در

احیای سنت‌های گذشته) و محلات مبتنی بر حمل و نقل عمومی^۱ (تاکید بر برابری اجتماعی، پیاده‌مداری با اتکا به حمل و نقل عمومی و توجه به زندگی در اجتماع محلی پیاده‌مدار) و رشد هوشمند^۲ (توجه به برابری و رفاه اجتماعی و اجتماع محلی، هویت فرهنگی-تاریخی) و محلات پیاده‌محور (با تاکید بر پیاده‌مداری و برابری اجتماعی) نتایج قابل توجهی در تقویت همبستگی و مشارکت همسایگی در محلات شهری به دنبال داشته است (عینی‌فر، ۱۳۸۶).

یونگ ساب کیم و راشل کاپلان (Joongsb & Kaplan, 2004) در پژوهشی، حس اجتماع محلی را در یک محله ساخته شده با اصول نوشهرگرایی بالاتر از یک محله مسکونی با طراحی متعارف امریکایی یافته و دریافته‌اند که عوامل تعامل اجتماعی (روابط همسایگی، مواجهه اجتماعی تصادفی، مشارکت جمعی، حمایت اجتماعی)، پیاده‌مداری (قابلیت محیط پیاده، حمل و نقل عمومی، فعالیت پیاده‌منا و مقیاس پیاده)، هویت سکونت (تمایز، تداوم، اهمیت و انسجام) و تعلق محله‌ای (آسایش، ارتباط، مالکیت، حضور بلند مدت) مهمترین عوامل موثر بر حس اجتماع محلی هستند. با توجه به اینکه مفهوم حس اجتماع محلی و شاخص‌های آن با مولفه‌های سرمایه اجتماعی در جامعه محلی انطباق دارد یافته پژوهش یاد شده به شکلی غیر مستقیم، مولفه‌های طرح کالبدی-فضایی را در شکل‌دهی به شاخص‌های سرمایه‌های اجتماعی محله اثر گذار دانسته است.

در تعداد قابل توجهی از پژوهش‌ها، محله به عنوان واحدی فضایی-کالبدی شناخته شده که در آن ساکنان دیدارهای اجتماعی روزانه را تجربه می‌کنند (Abu-Ghazze, 1999). ساکنان یک محله، با ملاحظات

1. TOD
2. Smart Growth

۸۰۰۰ قطعه مسکونی است که در دو دهه اخیر شکل گرفته است. مساحت شهرک ۴۰۳ هکتار است که در قالب ۹ فاز توسعه پیش‌بینی شده، ۶ فاز آن اجرایی شده و مراحل آماده سازی ۳ فاز دیگر در جریان است. این شهرک فاقد پیوستگی فضایی کالبدی با بافت اصلی بوده و از جمله بین شهرک زیباشهر و گلشهر هکتارها زمین خالی وجود دارد. به دلیل بزرگی شهرک، علیرغم ساخت و ساز مسکن قابل توجه ویلایی و آپارتمانی، هنوز کاربری‌های فضاها باز و سبز، گذران اوقات فراغت و بازی کودک و فضاها ورزشی و آموزشی و درمانی و تفریحی به حد کافی ایجاد نشده است (نقشه ۱). جمعیت گلشهر تا سال ۱۳۹۱ بالغ بر ۱۲۰۰۰ نفر گزارش شده است (آمارنامه شهر زنجان ۱۳۹۱) و در سال‌های اخیر با تکمیل برخی طرح‌های آپارتمانی و نوسازی‌های انجام یافته در فازهای جدید شهرک، جمعیت آن رو به افزایش است و در نوسانات قیمت

ترکیب جمعیتی آن اقشار مختلف بازاری، کارمند دولت و روستائیان و افرادی با تمکن مالی پایین زندگی می‌کنند. در دهه ۴۰ شمسی، روند افزایش جمعیتی و ریزدانه تر شدن محله رخ داده است و در دهه های بعدی این روند ادامه یافته است. محله در نیم قرن گذشته از منزلت متوسط به بالا برخوردار بوده و استقرار اولیه تپ دو زرهی زنجان در اراضی کاروانسرا سنگی صفویه در این مورد موثر بوده است (رحمانی و پورجعفر ۱۳۹۵). به نقل از ساکنان قدیمی، شان و منزلت اجتماعی محله، پیوندهای اجتماعی نزدیکی بین همسایگان ایجاد کرده است و در خانه‌های حواشی محله کاربری مختلط مسکونی-تجاری و خدماتی به چشم می‌خورد^۱ (تصویر ۱). جمعیت محله مسگرها شامل مسجد یری بالا و پایین و دباغان در سال ۱۳۹۱ بالغ بر ۷۰۰۰ نفر برآورد شده است.

محله نوساز گلشهر: یکی از بزرگترین محله‌های نوساز شهری کشور با وسعت ۴۰۰ هکتار و دارای بیش از

تصویر (۱): محله گلشهر (راست، بالا) و محله مسگرها (چپ، پایین)، زنجان.

۱. به نقل کتاب دارالسعاده زنجان (تحریر نفوس زنجان بر حسب محله‌های شهر) در اواسط دوره ناصر الدن شاه قاجار حدود ۱۲۸۰ ه. ق. بخش جنوبی محله شامل ۴۱۸ نفر مرد، ۴۱۹ نفر زن (کلا ۸۳۷ نفر اهل محل) و تعداد ۱۳۲ باب خانه بوده و عمده ساکنان در صنف دباغی شاغل به کار بوده‌اند.

بررسی تطبیقی و تحلیل یافته‌ها

جدول و نمودار رتبه‌بندی شاخص‌ها در جدول ۲ و نمودار ۳ براساس امتیاز شاخص‌های سرمایه اجتماعی قابل مشاهده است. با توجه به نمودار ۱، میزان امنیت و آگاهی عمومی دو محله نزدیک به یکدیگر است، اما میزان شاخص اعتماد، مشارکت، انسجام، عضویت در گروه و احساس تعلق در محله مسگرها نسبت به محله گلشهر بالاتر است. میزان جرم و جنایت در محله تاریخی مسگرها یا دباغله قدیم بیشتر از محله گلشهر عنوان شده که یکی از دلایل این امر وجود بافت فشرده و قدیمی با کارکرد تجاری در خیابان توحید و اماکن غیر رسمی و فضاهای باز رها شده در اطراف منطقه تجاری است. براساس جدول ۲ پیوست، می‌توان شاخص‌های با رتبه‌های ۱ تا ۳ را می‌توان با اهمیت بسیار زیاد و رتبه ۴ و ۵، شاخص‌های با اهمیت زیاد و رتبه ۶ تا ۹ را شاخص‌های با اهمیت متوسط در ارتقاء سرمایه اجتماعی شناسایی کرد.

زمین و مسکن نیز یکی از بخش‌های پر معامله شهر در بنگاه‌های مسکن شهری است.

پس از بررسی تطبیقی مشخصات کالبدی- فضایی، برای سنجش سرمایه اجتماعی، جامعه آماری با استفاده از فرمول کوکران برای محله مسگرها ۱۵۵ نفر و برای محله گلشهر ۱۵۰ نفر تعیین و مطالعه شد. با توجه به توصیف و تحلیل آماری پاسخ‌های ساکنان، جهت ارزیابی اوزان شاخص‌ها و میزان اثرگذاری در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی از روش تحلیل آنتروپی شانون بهره گرفته شد. در جدول (۱) مهمترین شاخص‌های کالبدی- فضای شامل شبکه دسترسی، تنوع و اختلاط کاربری‌ها، فضاهای باز و سبز محلی، محور پیاده‌مجهد، مرکز محله فعال، روند شکل‌گیری محله، الگوی قطعات سکونت و الگوی ساخت قطعات دو محله بررسی شده است.

جدول (۱): مشخصات کالبدی- فضایی محلات (نگارندگان)

محله گلشهر (نوساز)	محله مسگرها (سنتی)	
دسترسی‌های لوپ بسته و شطرنجی بن باز و بن بست در فازهای مختلف که به واسطه خیابان و ترائشه و مسیل از هم گسسته‌اند و حمل و نقل سواره در اولویت است.	کلیه معابر محله به صورت ارگانیک (مستقیم یا غیر مستقیم) با هم پیوستگی دارند و اولویت با تردد آرام پیاده است.	شبکه دسترسی
جانمایی کاربری مسکونی و تجاری با محوریت خیابان صورت گرفته که به صورت یکنواخت و پراکنده شکل گرفته‌اند.	با احداث خیابان مسگرها، و سعدی جنوبی از دیرباز کاربری و خدمات متنوع و مختلط شهری در محله شکل گرفته و بافت مرکزی محله نیز مسکونی-خدماتی-است.	تنوع و اختلاط کاربری
فضاهای سبز هنوز شکل نگرفته‌اند و اراضی به صورت رها شده و تجهیز نشده‌اند و تنها فضای سبز خطی در حاشیه مسیل میانی فاز یک و دو نیز غیر فعال است.	ترکیب راه و میدانچه‌های محلی باز و عمومی به علاوه میان‌سراهای سنتی وجود دارند.	فضاهای باز و سبز محلی
محور پیاده و مجهدی با هویت مستقل در محله وجود ندارد.	پیاده‌روهای حاشیه فعال و مجهد است اما معابر درونی با حضور اتومبیل و رها سازی فاضلاب فاقد کیفیت است.	محور پیاده مجهد
تنها در فاز دو مرکز محله فعال وجود دارد و در بقیه فازها تنها خیابان تجاری محلی به چشم می‌خورد.	مرکز محله از گذشته در محله وجود دارد و با وجود کاربری‌هایی چون مسجد و تجاری محلی فال است.	مرکز محله فعال
یکباره	تدریجی	روند شکل‌گیری محله
منظم و بزرگ، بلوک‌های آپارتمانی	نامنظم، متوسط و بزرگ	الگوی قطعات سکونتی
شمالی-جنوبی، نقطه ای برونگرا	خانه-باغچه با حیاط مرکزی درون گرا	الگوی ساخت قطعات

طرح کالبدی و سرمایه اجتماعی با اهمیت بسیار زیاد: وجود فضاهایی برای برگزاری جلسات محلی و مکان‌های گردهمایی همچون کافه، کافی شاپ، زمین بازی کودک، فضای انجمن‌های محلی و فعالیت داوطلبانه و فرهنگی، هنری، علمی و ورزشی نقش به‌سزایی در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی دارند. این شاخص‌ها زیر مجموعه شاخص اعتماد، مشارکت و انسجام اجتماعی هستند. براساس نمودار (۱)، میزان کلی شاخص‌های سرمایه اجتماعی در محله مسگرها نسبت به گلشهر بیشتر است، در شاخص‌های فرعی، نقش فضاهای معماری و شهری مانند محل گردهمایی و فضاهای اجتماعی و فرهنگی و ورزشی حائز اهمیت است. در محله گلشهر، فضاهای گردهمایی، فضای بازی کودک و اماکن ویژه نهادهای خیریه و موسسات

داوطلبانه ضعیف است. هر چند نو بنیاد بودن گلشهر در این ضعف و کمبود موثر است اما جامعه محلی منتظر تأمین این کمبودها نمی‌ماند و اگر در طرح کالبدی-فضایی به این مهم توجه نشود ممکن است جامعه محلی گلشهر گسسته شده و افراد به تدریج محله را به سوی محلات اجتماعی مجهزتر ترک کنند. هر چند محله مسگرها به لحاظ کیفیت کالبدی-محیطی قدیمی و نسبتاً فرسوده است، برخی از شاخص‌های اجتماعی محله مسگرها به دلیل همجواری بخش تجاری و مرکزی شهر (بازار) و نیز برخی نهادهای ریشه‌دار تاریخی مانند هیات امنای مساجد و تکایا و موسسات فرهنگی-مذهبی فعال با الگوهای اصیل ایرانی و زنجانی همچنان مورد توجه اهالی بوده و اعتماد پذیر هستند^۱.

جدول (۲): میانگین نتایج سنجش پرسشنامه سرمایه اجتماعی در محله مسگرها و محله گلشهر. (منبع: نگارندگان)

مؤلفه‌ها	شاخص‌ها	مسگرها	گلشهر
اعتماد اجتماعی	۱ میزان مشورت با خانواده، ۲ میزان اعتماد به همسایگان و دوستان، ۳ احساس مسئولیت نسبت به محله و آینده محله، ۴ مسئولیت‌پذیری ادارات و مراکز ارائه دهنده خدمات	۶۵.۳	۵۶.۲
مشارکت اجتماعی	۵ میزان شرکت در مراسم‌های مذهبی، دوره‌می و... در محله، ۶ شرکت در جشن و عزای همسایگان، ۷ وجود فضاهایی برای برگزاری مراسم‌ها و دوره‌می، ۸ شرکت در فعالیت‌های داوطلبانه در محله، ۹ وجود فضاهایی برای فعالیت داوطلبانه، ۱۰ برگزاری جلسات بین اهالی محله برای حل مسائل محله، ۱۱ وجود فضاهایی برای برگزاری جلسات محله‌ای، ۱۲ نوشتن نامه برای حل مشکلات جمعی با ساکنین	۳۸.۳	۷۵.۱
انسجام اجتماعی	۱۳ میزان پیوندهای عاطفی و ارتباطی با دوستان و همسایگان، ۱۴ حل اختلافات بین اهالی محله به وسیله خود مردم، ۱۵ وقتی نیاز به کمک دارید، همسایه‌ها پشتوانه مناسبی هستند؟ ۱۶ میزان رفت و آمد با همسایه‌ها، اقوام و خویشاوندان، ۱۷ وجود مکان مناسبی کافی شاپ و گردهم‌آیی	۷.۳	۴۵.۲
عضویت گروه‌ها	۱۸ شرکت در انجمن‌هایی چون انجمن اولیاء و مربیان، انجمن‌های خیریه، تعاونی، ۱۹ وجود فضاهایی برای انجمن‌های محله‌ای، ۲۰ میزان شرکت در گروه‌های ادبی، هنری، علمی، تفریحی و... در محله، ۲۱ وجود فضاهای فرهنگی، هنری، ورزشی در محله، ۲۲ میزان شرکت در گروه و تیم ورزشی محله	۳.۳	۵.۱
آگاهی عمومی	۲۳ آگاهی از مسائل روز، ۲۴ میزان اطلاعات و شناخت از محله، ۲۵ همکاری برای رفع کمبود محله	۷۵.۳	۱.۳

^۱ - برخی از اهالی قدیمی محله مسگرها که به محلات نوساز شهر نقل مکان کرده‌اند، همچنان دلبسته فعالیت اجتماعی در موسسات و انجمن‌های خیریه محله قدیمی خود بوده و به صورت روزانه یا هفتگی یا ماهانه به محله قدیمی خود سر می‌زنند و خود را به لحاظ هویتی دلبسته محله قدیمی خود می‌دانند. به طور مثال در مشاهدات میدانی تحقیق، مشخص شده برخی از هیات امنای مساجد فعال محلات مرکزی، ساکن محلات دیگری بوده اما حضور و فعالیت خود را به منظور ارتقا سرمایه اجتماعی و دلبستگی به محله حفظ کرده‌اند.

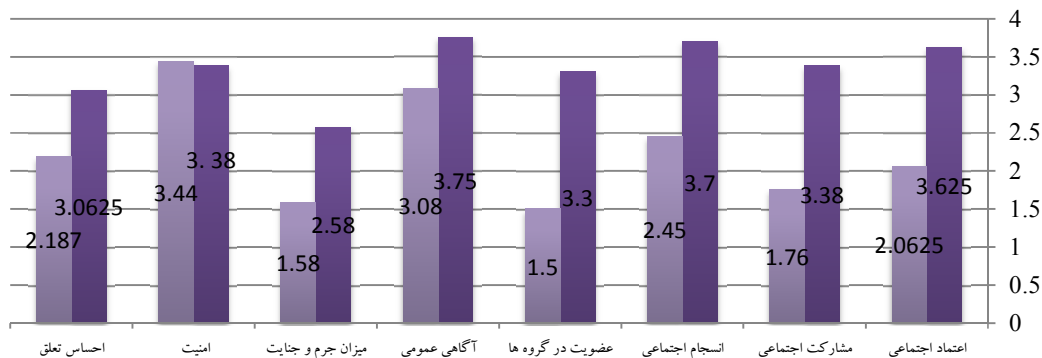
۶۵.۲	۳	۲۶ میزان جرم و جنایت در محله، ۲۷ وجود فضاهای ناامن و جرم خیز در محله، ۲۸ میزان مشاهده رفتار بزهکارانه (دعوای همسایه ها، زد و خورد بچه ها، اعتیاد و...)، ۲۹ در شب به راحتی می‌توان در محله شما رفت و آمد کرد؟، ۳۰ وجود فضاهایی برای برقراری امنیت مانند کلابتری، گشت و...، ۳۱ میزان رضایت از عملکرد پلی، ۳۲ میزان رضایت از امنیت در سطح محله،	امنیت
2	۱.۳	۳۳ تمایل به ترک محله و رفتن به محله دیگر، ۳۴ مناسب بودن شرایط زندگی در محله و رضایت از آن، ۳۵ میزان تعصب و جانب داری از محله و همسایگان، ۳۶ وجود فضاهای خاطره انگیز در محله	احساس تعلق

محله، وجود فضاهای برقراری امنیت مانند کلابتری و گشت، میزان رضایت از امنیت محله و مناسب بودن شرایط زندگی در زمره شاخص‌های با اهمیت متوسط هستند. شاخص‌های فرعی زیرمجموعه شاخص‌های امنیت و آگاهی عمومی هستند. با توجه به یافته پژوهش، میزان این شاخص‌ها در هر دو محله مشابه است و مدیریت شهری با اشراف به مسئله امنیت، آن را به روش‌های مختلف از جمله حضور کلابتری و گشت زنی دائم نیروی انتظامی محلات نشانگر این مهم است. بدیهی است افزایش رونق اجتماعی و حضور پذیری فضاهای محله برای گروه‌های مختلف اجتماعی و سنی و جنسی چشمان ناظر محله گلشهر را تقویت کرده و احساس امنیت را ارتقا می‌دهد. از سوی دیگر به دلیل کاهش فعالیت شبانه در محله مسگرها، لازم است برخی کاربری‌های ۲۴ ساعته در محله شکل گرفته و مانند شب مردگی در محورهای تجاری حاشیه محله شود.

سرمایه اجتماعی با اهمیت زیاد: از شاخص‌های فرعی اجتماعی که اهمیت زیادی دارند عبارت‌اند از: شرکت در انجمن‌های خیریه، مراسمات مذهبی و دورهمی، جلسات محلی و عضویت در گروه‌های ورزشی، هنری. این شاخص‌های فرعی زیرمجموعه شاخص مشارکت، عضویت در گروه و احساس تعلق هستند. طبق یافته‌ها، میزان شکل‌گیری گروه‌هایی با ارزش مشترک و تعاملات اجتماعی ساکنین در گروه‌ها و انجمن‌های خیریه در محله مسگرها نسبت به محله گلشهر بیشتر است. به نظر می‌رسد برای رفع این نقیصه مدیریت اجتماعی محلی لازم بوده و البته تسهیل فضاهای اجتماعی مناسب نیز تاثیر گذار است. توجه به گروه‌های جوان و رفع نیاز به فضاهای فرهنگی و هنری و ورزشی نقش ویژه‌ای دارد.

سرمایه اجتماعی با اهمیت متوسط: میزان جرم و جنایت، تعصب و جانب داری از محله و همسایگان، آگاهی از مسائل روز، میزان اطلاعات و شناخت از

■ محله گلشهر ■ محله مسگرها

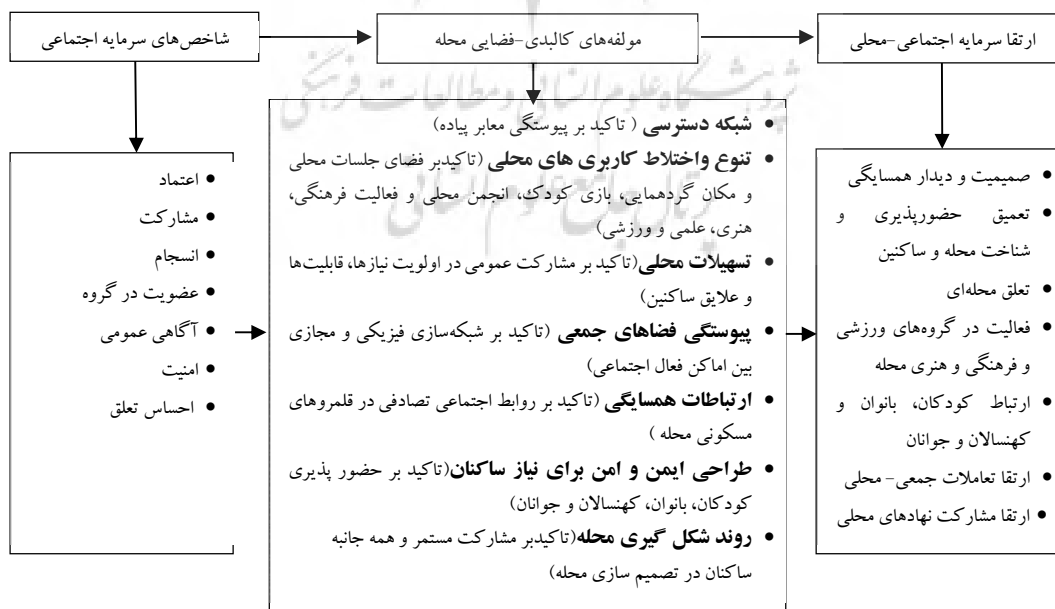

نمودار (۳): مقایسه سرمایه اجتماعی در محله مسگرها و محله گلشهر شهر زنجان (منبع: نگارندگان)

نتیجه‌گیری

سرمایه اجتماعی، دربردارنده جلوه‌هایی از حیات اجتماعی و از معیارهای توسعه، رفاه و آسایش اجتماعی در جوامع امروزی است. بین سرمایه اجتماعی و سلامت روانی افراد، دوری از جرم و جنایت، پیشرفت و موفقیت افراد رابطه وجود دارد. محله‌های شهری به عنوان واحدهای اجتماعی کوچک، که خود منبع عناصر فعال و مستقل اجتماعی و شکل دهنده سرمایه اجتماعی هستند و به واسطه مولفه‌های کالبدی-فضایی در ظهور و ارتقاء سرمایه اجتماعی نقش به‌سزایی دارند. طرح کالبدی-فضایی، به‌طور مستقیم به خلق سرمایه اجتماعی منجر نمی‌شود اما سرمایه اجتماعی یک برون‌داد انسانی و اجتماعی است که شرط اصلی تحقق آن جامعه محلی حمایتگر است. ساختار کالبدی-فضایی محله می‌تواند شبکه ارتباط جمعی افراد و همبستگی اجتماعی ساکنین و مولفه‌های سرمایه اجتماعی را ارتقا دهد.

برای تسهیل ظهور و ارتقا سرمایه اجتماعی در محلات می‌توان فضای کالبدی را با نگرش اجتماعی با تاکید بر پیوستگی فضاهای جمعی محله، ایجاد ارتباطات همسایگی، شکل‌گیری مرکز محله و تجهیز ساختارهای خدماتی-عملکردی و پیوستگی شبکه معابر پیاده شکل داد. علی‌رغم تغییر و تحولات شهرها و مهاجرت درون‌شهری، برخی محلات قدیمی به دلیل ساختار کالبدی-فضایی جامعه‌پذیر و مناسبات و مراسمات فرهنگی-مذهبی و اجتماعی مبتنی بر آداب و نظام مدیریت خاص، علی‌رغم کیفیت کالبدی قدیمی و فرسوده، همچنان از سرمایه اجتماعی بالا برخوردارند و شهروندان را جذب رخدادهای اجتماعی می‌کنند. ساختار کالبدی-فضایی محله‌های جدید از قابلیت زیادی متناسب با زندگی امروز برخوردارند و می‌توانند دستاورد اجتماعی بسیاری به ساکنان نسل امروز عرضه کنند (نمودار ۴). به این منظور، انتظار می‌رود محله‌های جدید نقش واحد‌های اجتماعی مستقل و پویا را ایفا کنند.

نمودار(۴): مدل تاثیر طرح کالبدی-فضایی محله بر ارتقا سرمایه اجتماعی

منابع

- توکلی، مرتضی و تاجبخش، کاظم (۱۳۸۷). بررسی و تحلیل میزان سرمایه اجتماعی در مناطق شهری و روستایی مرزی سیستان. فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۲.
- رهنمایی، محمد تقی، فرهودی، رحمت اله، قالیباف، محمداقبر، و هادی پور، حلیمه خاتون (۱۳۸۶). سیر تحول ساختاری و عملکردی محله در شهرهای ایران. نشریه علمی-پژوهشی انجمن جغرافیایی ایران، سال پنجم، شماره ۱۲ و ۱۳.
- ثبوتی، هوشنگ (۱۳۷۰). زنجان در شهرهای ایران. جلد ۴، ویراستار محمد یوسف کیانی. سازمان چاپ. انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- پیربابایی محمدتقی، هاشم پور پریسا، فتحعلی بیگلر، منا و باقری زاده، پیمان (۱۳۹۷). گونه شناسی محلات مسکونی شهر زنجان. دانش شهرسازی، شماره دو.
- رحمانی، جواد و پور جعفر، محمدرضا (۱۳۹۵). تحلیل و بررسی شاخص‌های مؤثر در هویت محله (نمونه موردی: محله مسگرهای شهر زنجان). نشریه علمی پژوهشی معماری و شهر پایدار.
- بری، خدارحم و حیدری فاطمه (۱۳۹۵). بررسی سرمایه اجتماعی در محلات مختلف شهرداری (استان فارس). پژوهش و برنامه ریزی شهری، شماره ۲۴.
- ذکایی، محمدسعید و روشن فکر، پیام (۱۳۸۵). رابطه سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی در محلات شهری. فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۳۲.
- دارالسعاده زنجان (تحریر نفوس زنجان بر حسب محله‌های شهر). جمعی از نویسندگان اواسط دوره ناصرالدین شاه قاجار، تصحیح حسن حسینی علی. زنجان: نشر نیکان کتاب زنجان.
- Abu-Ghazze, T. M. (1999). Housing layout, social interaction and the place of contact in Abu-Nuseir, Jordan. *Journal of Environmental Psychology*, 19(1), 41-73.
- Dutton, J. A. (2001): *New American urbanism: Reforming the suburban metropolis*, Skiraeditore, Milano.
- Baum, F. and Palmer, C. (2002): *Opportunity structures: Urban landscape, social capital and health promotion in Australia*, Oxford University Press.
- Leyden, K. M. (2003): Social capital and the built environment: The importance of walkable neighbourhoods, *American Journal of Public Health*, Vol. 93, 1546-1551.
- Kang, B. (2006): Effects of open spaces on the interpersonal level of resident social capital: A comparative case study of urban neighbourhoods in Guangzhou, China, a dissertation submitted to the Office of Graduate Studies of Texas A&M University in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy
- اجزا شکوهی، محمد، حسینی، مصطفی، سنجش و ارزیابی کیفیت زندگی در جهت دستیابی به توسعه پایدار (مورد مطالعه: محلات شهر یزد)، فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی، دوره چهارم، شماره ۱۵، ۱۳۹۴.
- آهار، حسن، طهماسبی، فرخ و قیصری، حدیثه، ارزیابی سرمایه اجتماعی شهروندان با تاکید بر شاخص‌های امنیت، مشارکت، تعامل و عضویت، فصلنامه دانش نظامی آذربایجان شرقی - سال پنجم - (۱۷).
- مومنی، منصور (۱۳۹۳). مباحث نوین در تحقیق در عملیات. تهران: انتشارات دانشکده مدیریت دانشگاه تهران.
- انصاری ارجمند، محسن، حسینی و کاویان پور. سنجش سرمایه اجتماعی در محلات شهر مشهد؛ مطالعه موردی: محلات منطقه ۳. فصلنامه مطالعات فرهنگی_ اجتماعی خراسان، ۱۳۹۵.
- فیلد، جان (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی. (احمد رضا اصغرپور). مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- فرانسیس فوکویاما (۱۳۷۹). پایان نظم - سرمایه اجتماعی و حفظ آن. (غلامعباس توسلی). تهران: جامعه ایرانیان.
- فرانسیس فوکویاما (۱۳۸۹). سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه. (حسن پویان و افشین خاکباز). تهران: انتشارات شیرازه.
- فیروزآبادی، سید احمد (۱۳۸۴). نقد و معرفی کتاب بولینگ یک نفره: فروپاشی و احیای مجدد اجتماع آمریکایی. مجله جامعه شناسی ایران، شماره دو.
- خاکساری، علی، شکیبامنش، امیر و قربانیان، مهشید (۱۳۸۵). محله‌های شهری در ایران. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- عینی فر، علیرضا (۱۳۸۶). نقش غالب الگوهای عام اولیه در طراحی محله‌های مسکونی معاصر. فصلنامه هنرهای زیبا معماری و شهرسازی، ۳۲.
- پیران، پرویز (۱۳۹۲). مبانی مفهومی و نظری سرمایه اجتماعی. تهران: نشر علم.
- پاتام، رابرت (۱۳۸۰). دموکراسی و سنت‌های مدنی. (محمدتقی دلفروز). تهران: انتشارات وزارت کشور.
- توسلی، غلامعباس (۱۳۷۹). جامعه شناسی شهری. تهران: انتشارات پیام نور.

LEICESTER(2010). Department of Civil and Building Engineering, Loughborough University, Loughborough, Leicestershire, LE 11 3TU, UK
Su Ying Lim Tricia, Hassan Norhaslina, Ghaffarianhoseini Amirhosein, Daud Md Nasir, "The relationship between satisfaction towards neighborhood facilities and social trust in urban villages in Kuala Lumpur". Cities 67(2017) p 85-94.

Joongsub K and Kaplan R, (2004): Physical and psychological factors in sense of community, Environment and Behavior. Col 36, No. 3, May 2004.
Urban Taskforce (1999): Towards an urban renaissance: An independent report by members of the Urban Task Force chaired by Lord Rogers of Riverside, E and FN Spon, London.
URBAN DESIGN AND SOCIAL CAPITAL: LESSONS FROM A CASE STUDY IN BRAUNSTONE,

